

Inhoud

Dankwoord – Samira Azabar en Ida Dequeecker 7

Voorwoord – Nadia Fadil 9

Inleiding – Samira Azabar en Ida Dequeecker 13

Deel 1 17

Gy praat erover – Sarah Wagemans 19

1. Hoofddoek? De vrouw beslist! Kroniek van een feministische en antiracistische strijd – Ida Dequeecker, Samira Azabar en Yasmina Akhandaf 23
 2. Hoe BOEH! gelijk haalde: de juridische strijd tegen het hoofddoekverbod in het onderwijs 113
 3. De strijd tegen eenzijdige framing van moslima's, hoofddoeken en BOEH! in de media – Samira Azabar en Hasna Ankal 139
- Nuchter op speeddate – Yousra Benfquih 167*

Deel 2 171

Moedertaal – Aya Sabi 173

1. Krachtige argumenten voor het recht om een hoofddoek te dragen – BOEH! 177
2. 'Wanneer zullen we er in België eindelijk bijhoren?' Een gesprek over het directe effect van het hoofddoekverbod op de levens van vrouwen – Ciska Hoet 183

Mijn monument – Amina Belôrf 191

3. Over 'onderdrukte' moslima's en 'vrije' vrouwen. Een bevraging bij vrouwen met een hoofddoek – Sarah El Massaoudi, Anna Vleeshouwers en Samira Azabar 195

Can We Please Stop Telling Girls They Can't Eat? – Samira Saleh 217

Deel 3 219

Laten we er geen doekjes om winden – Fikry El Azzouzi 221

1. Wanneer de Anderen zich op Onze vrijheden beroepen. De selectieve toepassing van fundamentele mensenrechten – Rachida Lamrabet 223
2. De hoofddoek en de neutraliteit: centrale begrippen en kernstellingen in het debat – Stijn Smet 241
3. BOEH!. Een veelzijdig maatschappijkritisch perspectief – Nella van den Brandt 255
4. Revolutionaire liefde in tijden van islamofobie – Sarah Bracke 269

No I won't take it off – Nawel Kalbi 291

Nawoord. Koffie en kaneelgebak – Anissa Boujdaini 293

Aanbevolen literatuur 301

Over de auteurs 303

Voorwoord

Nadia Fadil

Wat hier voor jullie ligt, is een historisch document. Historisch in de verschillende betekenissen van het woord.

Vijftien jaar strijd

Het is ten eerste een historisch relaas van bijna vijftien jaar strijd voor emancipatie, gelijkberechtiging en gelijkheid. Het voorwerp van de strijd: de islamofobe en discriminerende uitsluiting van gesluierde moslimvrouwen uit het publieke leven en het verzet daartegen. De organisatie: Baas Over Eigen Hoofd, oftewel: BOEH!.

Hoewel er geen officieel hoofddoekverbod bestaat in België (in tegenstelling tot een verbod op de gezichtssluier) regent het sinds de late jaren 80 verschillende bestuurlijke maatregelen tegen dit kledingstuk. Onder de noemer van neutraliteit hanteren scholen en administraties verschillende reglementaire bepalingen die gesluierde vrouwen niet toelaten te werken of te studeren met hun hoofddoek. Maar ook in de privésector zien we vaak bedrijven dresscodes hanteren die gesluierde vrouwen ertoe verplichten te kiezen tussen een carrière en hun hoofddoek. En met deze repressieve stijl staat ons land helaas niet alleen, kijk maar naar Frankrijk, Duitsland, Spanje en Zwitserland, die eveneens restrictieve bepalingen hanteren op nationaal of regionaal niveau. Maar waarom naar Frankrijk of België kijken, en waarom kijkt men niet naar Nederland, Noorwegen, Zweden, het Verenigd Koninkrijk, Italië, Oostenrijk, Denemarken? Daar is het nog altijd mogelijk te studeren of te werken met je hoofddoek, soms zelfs als politieagent.

Dit boek is daarom in eerste instantie een historisch relaas van een gedeelde en solidaire strijd tegen de repressieve maatregelen die jonge en oudere vrouwen beletten hun volle potentieel, als student,

als professional, te benutten. Tegen maatregelen en debatten die vrouwen vernederen, verdrukken en vooral klein willen houden. Door hen telkens te verplichten zich te verantwoorden. Door hen telkens het signaal te geven dat ze er niet bijhoren.

Het collectief BOEH! zag in 2007 het licht in Antwerpen (waar anders?) om een halt toe te roepen aan die dagelijkse vernederingen en pesterijen. Dit boek vertelt het verhaal van deze strijd. De strijd startte niet met BOEH!, zoals de auteurs ook aangeven in het eerste hoofdstuk. Organisaties zoals het Platform Allochtone Vrouwen of het Actiecomité Moslimvrouwen waren al in 2003 en 2004 bezig de strijd aan te binden tegen de 'Patrick Dewaels' van deze wereld. In diezelfde tijd voerde ook het Steunpunt Allochtone Meisjes en Vrouwen binnen feministische kringen een intersectionele strijd voor solidariteit, waarbij antiracisme en het hoofddoekverbod centraal stonden. Het was een boeiende en bruisende periode. Een periode waarin veel bewoog, zowel nationaal als internationaal. In de vroege jaren 2000 werden ook de Arabisch Europese Liga en Kif Kif opgericht, die een gezicht gaven aan een nieuwe gepolitiseerde generatie activisten die niet langer het lijdend onderwerp wilden zijn van de antiracistische strijd.

BOEH! maakt deel uit van dit collectief verhaal. Maar BOEH! is ook een unieke organisatie in dit collectief verhaal door de eenvoudige focus op het hoofddoekverbod. Het hoofddoekverbod wordt hier, terecht, begrepen als méér dan een *single issue*: het is een lens waardoor een waaier aan uitsluitingsmechanismen zoals racisme, seksisme en islamofobie op een structurele wijze zichtbaar worden, en bestreden kunnen worden.

Activisme en zusterschap

En dit brengt mij tot de tweede reden waarom ik dit boek historisch noem. Want het moet een van de eerste werken zijn in Vlaanderen waarin actoren van een antiracistische beweging de geschiedenis van hun eigen beweging schrijven, en hierover reflecteren.

Geschiedenis wordt door de overwinnaars geschreven – zo luidt een gezegde. Voor minderheden en migranten geldt meestal dat de geschiedenis door buitenstaanders geschreven wordt: journalisten, onderzoekers, hobbyisten, maar zelden door de betrokkenen zelf. Maar sinds enkele jaren zien we een tegenbeweging. In het kielzog van de dekolonisatie van het intellectueel leven klinkt steeds vaker en luider de oproep aan de betrokkenen om zélf hun geschiedenis te gaan schrijven. En dit boek doet precies dat. Het is een relaas van een strijd. Door de ogen en met de blik van hen die die strijd hebben gevoerd. Het is dus een andere geschiedenis. Niet de geschiedenis van hen die men ziet en hoort, maar een geschiedenis van hen die men probeert te negeren en te vergeten, en die zich desondanks een weg banen om zichtbaar te zijn en te blijven ageren.

Het boek van BOEH! is daarom vooral een kroniek van vijftien jaar activisme. Het beeld dat ons hier voorgeschoteld wordt, is complex en zelfkritisch. De grote momenten worden gevierd, de energie die de vrouwen dreef – en nog steeds drijft – spat ervan af, maar het is geen nostalgisch of romantiserend naslagwerk.

We worden vooreerst geïnitieerd in de verschillende actievormen die worden gemobiliseerd. De focus op het hoofddoekverbod liet de leden ook toe om een breed scala aan acties op te zetten. Het palet is indrukwekkend: satirische campagnes, betogingen, petitie's, rechtszaken, sociale ondersteuning aan slachtoffers, mediaoptredens, opiniestukken, ... Slechts weinig vrijwilligersorganisaties kunnen zoveel actievormen op hun conto schrijven. Aan het einde van elk hoofdstuk wordt ook deskundig stilgestaan bij de implicaties van de gekozen methodes en worden de belangrijkste lessen die de beweging heeft getrokken op een genereuze wijze gedeeld. En dit allemaal vrijwillig. Gratis en voor niets.

Er wordt ook uitgeweid over de moeilijkheden die de organisatie meemaakte, toen de vrijwilligers een na een begonnen af te haken, uitgeteld door het vele strijden. Er wordt eerlijk verwezen naar spanningen en tegenstellingen in die strijd. Er wordt ook stilgestaan bij wat het betekent in de marge van de staat of de media te strijden, met ongelijke middelen. Vroegere bondgenoten die tegenstanders

werden, tegenstanders die bondgenoten werden. Het is geen eenduidig pad, maar één vol kronkels en onverwachte wendingen.

Het is erg moedig van de auteurs en acteurs om ons toe te laten in deze zones van kwetsbaarheid. Net wanneer de strijd zo ongelijk is, is de neiging vaak groot om het eigenbeeld op te poetsen. Echter, door ons een inzicht te bieden in deze interne complexiteit wordt ook een unieke en eerlijke inzage geboden in wat activisme nu precies inhoudt.

En wat we te zien krijgen, is een collectief van dappere vrouwen aan het werk. Letterlijk: *aan-het-werk*. Want activisme is werk. Engagement is werk. Het is vermoeiend, soms vervelend, vaak pijnlijk, maar essentieel werk. Werk dat regelmatig iemand nekt, sommigen ertoe noopt een stap terug te zetten.

Maar in ruil daarvoor krijg je iets wat je nergens anders vindt: zusterschap. Zusterschap is hier geen loos woord, maar beschrijft een unieke en onvoorwaardelijke band tussen mensen die een strijd met elkaar delen. Die samen hebben afgezien, samen hebben geijverd, samen hebben overwonnen, samen hebben gehuild. En dit zusterschap bij BOEH! is intersectioneel en complex: vrouwen van verschillende leeftijden en overtuigingen, moslima's en niet-moslima's, gesluierd en ongesluierd, het maakt niet uit. Het gaat vooral om die gedeelde overtuiging en inspanning om deze samenleving juist te maken voor iedereen.

Daarover gaat BOEH!.

En daarover gaat dit boek.

5. BOEH! en de kwestie van de neutraliteit. Kritische beschouwingen vanuit de praktijk

Zodra het overheden ernst werd met hoofddoekverboden zijn ze zich gaan beroepen op het neutraliteitsprincipe van de overheid. Ze stellen het voor als iets vanzelfsprekends dat geen debat behoeft en veel mensen aanvaardden het zo. Wij vonden het absoluut nodig om die vanzelfsprekendheid onderuit te halen en onze stem daarover te laten horen als deel van onze actie. Wat volgt is de weergave van hoe wij vanuit de praktijk een visie ontwikkelden omtrent neutraliteit.⁵⁹

Als we het over neutraliteit hebben, moeten we een onderscheid maken tussen neutraliteit van de overheid en neutraliteit elders. Neutraliteit van de overheid is een belangrijk principe in de organisatie van de staat. Het is historisch verbonden met het principe van de scheiding van kerk en staat en de ordening van onze democratische samenleving. Neutraliteit dient de vrijwaring van onze democratische rechten. Een neutrale overheid ziet erop toe dat de grondwettelijke rechten van alle burgers, wat ook hun religieuze, levensbeschouwelijke of filosofische overtuiging is, gewaarborgd zijn. Anders gesteld, minderheidsgroepen beseffen als geen ander hoe neutraliteit de potentiële tirannie van de meerderheid tegengaat. Het gaat hier immers om gelijke rechten voor iedereen, en niet om de macht van de sterkste.

Een niet-neutrale invulling van het neutraliteitsconcept

Hoofddoekverboden omwille van de neutraliteit van de overheid hebben intussen de weg geopend voor hoofddoekverboden in naam van de neutraliteit als dusdanig, dus ook buiten een overheidscontext. Er wordt ook steeds willekeuriger mee omgesprongen. Twee jaar na de stad Antwerpen voert de Raad van het Gemeenschapsonderwijs (GO!) bijvoorbeeld een hoofddoekverbod in voor leerlingen, die gebruikers zijn van het onderwijs en geen vertegenwoordigers ervan en die daarom niet gebonden zijn aan het neutraliteitsprincipe. Artikel 24 §1 van de grondwet is heel dui-

59 Over neutraliteit: zie ook deel 3, hoofdstuk 2.

delijk, namelijk: 'De neutraliteit (van het onderwijs, nvdr) houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen' (onze nadruk).

Hoofddoekverboden in naam van de neutraliteit van de overheid zeggen in wezen dat een vrouw met hoofddoek de overheid niet als vrije en gelijke burger kan vertegenwoordigen. Haar recht op godsdienstvrijheid en vrije meningsuiting gaan op de schop in naam van de neutraliteit van de overheid. Het argument is dat iemand die zichtbare levensbeschouwelijke tekens draagt de 'schijn' van onpartijdigheid niet kan ophouden. Niet haar gedrag maar haar persoonlijk voorkomen wordt in vraag gesteld. In de ogen *van wie* haar voorkomen niet neutraal overkomt, komt niet ter sprake. Mensen die niet dezelfde kledingregels volgen? Dat zijn alvast niet alle burgers. Het gaat hier dus om een subjectief vermoeden van een meerderheid over de schijn van partijdigheid van een minderheid, waarvan geen objectief bewijs geleverd kan worden. Onpartijdigheid ten opzichte van anderen kan alleen tot uiting komen in handelingen, uitspraken en daden ongeacht je uiterlijk, dat ook niets zegt over wat je denkt.⁶⁰ Zo kunnen burgers evengoed vermoedens hebben over mannen, vrouwen, LHBTQIA+-personen en mensen met een beperking, die werken aan een loket, maar geen mens die eraan denkt om dat als reden aan te nemen om deze mensen uit te sluiten van een overheidsfunctie. Mensen zijn niet neutraal. Hun gedachten zijn vrij, maar dat belet hen geenszins een neutrale dienstverlening te verlenen en verhindert ook niet de controle daarop. Dat is eenvoudig te regelen, zoals het al altijd geregeld is geweest: met een deontologische code.⁶¹

Niet alle overheden gaan mee in hoofddoekverboden. En moslima's en hun bondgenoten staan op hun rechten, gesteund door mensenrechtenorganisaties. Ook rechters zijn het lang niet allemaal

60 In het zogenaamde spaghetti-arrest werd de onderzoeksrechter in de zaak Dutroux, die spaghetti was gaan eten op een solidariteitsfeest met de slachtoffers van Dutroux, van de zaak gehaald omdat hij door zijn handelen een vermoeden van partijdigheid had gewekt.

61 Zie ook de website van de Vlaamse overheid die inzet op dienstverlening als het over neutraliteit gaat, <https://overheid.vlaanderen.be/personeel/diversiteit-en-gelijke-kansen/neutraliteit-en-non-discriminatie>.

eens. Daar zijn een aantal voorbeelden van, te beginnen met onze eigen ervaringen met rechters.⁶² Maar er is ook de uitspraak naar aanleiding van een hoofddoekverbod bij de MIVB. De arbeidsrechtbank oordeelde in mei 2021 in het voordeel van een sollicitante met hoofddoek die geweerd werd door de MIVB en sprak van een dubbele discriminatie op basis van geslacht en religie.⁶³ En dan is er nog de zaak van het hoofddoekverbod in een Brusselse hogeschool, waarin de Brusselse rechtbank tegen het Grondwettelijk Hof in oordeelde dat een verbod niet strookt met onze grondwet.⁶⁴ Het is duidelijk dat het maatschappelijk debat over neutraliteit als vrijwaring van rechten en vrijheden van burgers verre van gevoerd is.

Neutraliteit zal inclusief zijn of zal niet zijn

In dat debat is een bijzondere term opgedoken: *exclusieve* neutraliteit. Als BOEH! was ons antwoord daarop: *inclusieve* neutraliteit.⁶⁵ Zo stelden we:

‘We komen op voor een actief pluralisme en inclusieve neutraliteit waarin er ruimte is voor mensen van alle religies en levensbeschouwingen op voet van gelijkheid. Neutraliteit moet gewaarborgd zijn op het niveau van de functie-uitvoering, niet op het niveau van uiterlijke kenmerken.’

Neutraliteit die groepen uitsluit, is geen neutraliteit zoals de historische en filosofische fundamenteën van dit principe voorschrijven. Voor ons gaat de discussie over neutraliteit van de overheid over een

62 Zie deel 1, hoofdstuk 3.

63 Het is de eerste maal dat een Belgische rechtbank een meervoudige discriminatie erkent! Arends, S., ‘Erkenning dubbele discriminatie: lichtpunt voor vrouwen met een hoofddoek’, in *Kif Kif*, <https://kifkif.be/cnt/artikel/erkenning-dubbele-discriminatie-lichtpunt-voor-vrouwen-met-een-hoofddoek-10786>, 28 mei 2021.

64 Debeuckelaere, H., ‘Hoofddoekverbod Brusselse hogeschool op de schop’, in *De Standaard*, https://www.standaard.be/cnt/dmf20211202_98304639, 3 december 2021.

65 Voorstanders van hoofddoekverboden spreken vandaag ook heel tendentieus van sterke neutraliteit (= exclusief) en zwakke neutraliteit (= inclusief).

maximale inclusie van mensen uit alle groepen in onze superdiverse samenleving. Iedereen kan zo als volwaardig burger mee vorm geven aan een neutrale dienstverlening. Wij stellen dat neutraliteit van de overheid inclusief is. Een andere vorm is er niet. Zodra ze exclusief is, is er in wezen geen sprake meer van neutraliteit van de overheid.

Je zou er nog aan kunnen toevoegen dat als kledij de neutrale functie-uitvoering moet symboliseren, met een uniform bijvoorbeeld, dat perfect kan op een positieve manier door rekening te houden met religieuze praktijken en deze een plaats te geven in het uniform. Zo'n open invulling van neutraliteit van de overheid geeft aan dat alle burgers met hun verschillende levensbeschouwingen en religies samen evenwaardig deel uitmaken van de samenleving.

Neutraliteit en onpartijdigheid

Van een neutrale overheid mag men een onpartijdige en dus gelijke behandeling van alle burgers verwachten. Elke burger moet erop kunnen vertrouwen dat de vertegenwoordigers van die overheid effectief onpartijdig en dus correct optreden. Maar van daadkracht op dit vlak is niet al te veel sprake als we dit doortrekken naar bijvoorbeeld *ethnic profiling*: burgers, vaak mannen van kleur, worden omwille van negatieve vooroordelen maar ook racisme harder aangepakt door de politie. Sommige burgers bekopen het zelfs met hun leven. Denk maar aan Mehdi, Adil, Lamine en Mawda.⁶⁶ Het vertrouwen in de onpartijdigheid van vertegenwoordigers van de overheid krijgt hier een deuk. Hetzelfde kan gezegd worden van bijvoorbeeld overheidsmanagers die burgers discrimineren tijdens een sollicitatie omdat ze een hoofddoek dragen. Vooral het vertrouwen van minderheidsgroepen wordt ondermijnd. Het is problematisch

⁶⁶ Mehdi, 17 jaar, verloor in 2019 het leven, aangereden door een politiecombi; Adil, 19 jaar, verloor in 2019 het leven na een achtervolging door een aanrijding met politiecombi's; Lamine, 27 jaar, verloor in 2018 het leven door politiegeweld bij een uithuiszetting; Mawda, 2 jaar, doodgeschoten tijdens een politieachtervolging.

als een overheid er al te gemakkelijk van uitgaat dat leden van een dominante groep, zoals witte agenten of witte overheidsmanagers, per definitie onpartijdig zijn en dus probleemloos de neutrale overheid vertegenwoordigen. Het resultaat is schijnneutraliteit en dat brengt uiteraard veel gerechtvaardigd wantrouwen voort.

Intussen is neutraliteit als schaamlap voor discriminatie overgesprongen van de overheid naar de arbeidsmarkt, waar zelfs nooit objectieve inhoud of rechtvaardiging van het neutraliteitsbeginsel ter discussie is gesteld en willekeur en partijdigheid van de werkgever vrij spel hebben. Die werkgever heeft immers alle kaarten in handen om de hoofddoek al dan niet te verbieden. Volgens het Verbond van Belgische Ondernemingen (VBO) bieden arresten van het Europees Hof van Justitie

‘een veel grotere rechtszekerheid aan werkgevers en werknemers. Belangrijk is dat rekening gehouden wordt met de vrijheid van ondernemerschap en bevestigd wordt dat de werkgever een beleid van neutraliteit kan voeren wat het dragen van politieke, filosofische of religieuze tekens betreft. Het arbeidsreglement kan daarvoor in de nodige voorschriften voorzien, door bv. te bepalen dat geen zichtbare tekens mogen worden gedragen. Voorwaarde is dat men hierbij een legitiem doel voor ogen heeft (bv. neutraliteit in de relaties met de klanten) en daartoe passende maatregelen neemt die algemeen en coherent op alle werknemers worden toegepast. Is dat niet het geval, dan kan eventueel toch sprake zijn van (indirecte) discriminatie.’⁶⁷

67 Buysse, B., ‘Verbod hoofddoek op de werkvloer: arresten Europees Hof van Justitie brengen rechtszekerheid’, *VBO-FEB*, https://www.vbo-feb.be/actiedomeinen/ethiek--maatschappelijke-verantwoordelijkheid/ethiek--maatschappelijke-verantwoordelijkheid/verbod-hoofddoek-op-de-werkvloer-arresten-europees-hof-van-justitie-brengen-rechtszekerheid_2017-03-16/, 26 maart 2017.

En zo worden in naam van neutraliteit vrouwen met een hoofddoek ook geweerd als werknemers bij overheidsinstellingen en privé-bedrijven. De neutraliteitsvereiste is een vrijgeleide geworden om te discrimineren. Het volstaat in een dresscode of een arbeidsreglement een algemeen verbod op zichtbare religieuze en levensbeschouwelijke tekens op te nemen om in orde te zijn met de antidiscriminatiewet, alsof men nooit heeft gehoord van indirecte discriminatie.

Het neutraliteitsprincipe is een instrument van goed bestuur van een overheid. We dienen er heel zorgvuldig mee om te springen en het in de juiste context plaatsen. Dat het verwordt tot een instrument van discriminatie en islamofobie is absoluut onrustwekkend. Het is een kwestie die steeds centraler komt te staan in de strijd tegen hoofddoekverboden en in het publieke debat. Maar het is een heel ongelijke strijd, zoals Maryam H'Madoun, lid van BOEHI, het in een interview treffend verwoordt:

‘Wie de macht heeft, bepaalt het discours. En dus heeft iedereen het over neutraliteit, terwijl het eigenlijk over veel meer gaat. Wie bepaalt wat neutraliteit is? Ik begrijp dat mensen willen dat een ambtenaar neutraal is in de manier waarop hij zijn functie vervult. Dat willen wij ook. Maar in zijn uiterlijk? Dat is toch niemand? Bent u als blanke Europese man met heel uw voorgeschiedenis voor mij neutraal? Nee. Nochtans ga ik ervan uit dat u in staat bent om mij op een neutrale manier te benaderen.’⁶⁸

68 Interview afgenomen door Joël De Ceulaer nadat het weekblad *Knack* Maryam H'Madoun had opgenomen in zijn lijst met 'invloedrijkste allochtone Belgen' (!), een dubieus initiatief waarvoor Maryam H'Madoun geen goed woord over heeft: 'Ik vond dat een verschrikkelijk initiatief. Allochtonen zijn mensen zonder macht, dus een allochtone *powerlist* houdt geen steek. En als ik het goed begrijp, was de aanleiding de herdenking van vijftig jaar migratie uit Marokko en Turkije. U had uw lijst dus op z'n minst kunnen beperken tot mensen die uit die migratie afkomstig zijn. U had onderzoek kunnen doen naar de bijdragen die ze doorheen de jaren hebben geleverd.', De Ceulaer, J., 'Racisme is volkomen normaal geworden' (Maryam H'Madoun) in *Knack*, <https://www.knack.be/nieuws/belgie/racisme-is-volkomen-normaal-geworden-maryam-h-madoun/article-normal-147237.html>, 4 juni 2014.